

ABBÂSÎ DÖNEMİ ÖNEMLİ TÜRK KOMUTANLARINDAN EŞNÂS ET-TÜRKÎ EŞNÂS ET-TURKI: ONE OF THE IMPORTANT TURKISH COMMANDERS OF THE ABBASID PERIOD

Fatih GÜZEL*

Öz

Emevilerden sonra iktidara gelen ve seleflerinin takip etmiş olduğu mevali politikasından uzak duran Abbâsilerin bu siyaseti özellikle Türklerin tarih sahnesinde kendilerini göstermelerine imkân tanıdı. Bu sayede İslâm âlemi kabiliyetleri ve cesaretleri ile maiyetleri altında buldukları efendilerine, mensubu buldukları dinlerine ve bağlı oldukları topraklarına hizmet edecek çok değerli Türk komutanların ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Abbâsiler çoğunluğunu İranlıların oluşturduğu Mevalinin desteği ile Emevi iktidarına son vermişlerdir. Buna bağlı olarak da Abbâsî devlet yönetiminde İranlı unsur hâkim bir vaziyet almıştır. Devletin kuruluşundan kısa bir zaman sonra İranlılarla arasında sorunlar yaşayan Abbâsî halifeleri orduda İranlılara karşı denge oluşturmak amacıyla Türklerle yönelmiş, binlerce Türk askerini Abbâsî ordusuna dâhil etmişlerdir. Afşin, Eşnâs, İnak, Vasîf, Boğa el-Kebir gibi komutanlar Abbâsî ordusunda temayüz etmişlerdir. Abbâsî tarihinde 836-892 yılları arası Samerra dönemi olarak isimlendirilir. Samerra döneminde Türk komutanlar devlet yönetiminde etkili olmuşlar, onların istemediği hiç kimse halife olamamış, onların onay vermediği hiçbir şey yapılamamıştır. Bu dönemde böylesi bir tavrın oluşmasında en etkili simalardan biri de Eşnâs et-Türkî'dir. O Abbâsî tarihinde hep ilkleri yapmış ve yaşamıştır. Eşnâs, adı halifelerden sonra hutbelerde zikredilen ilk komutan, halifeler tarafından tahta oturtulup sultan ünvanı verilen ilk kişi, ordu başkomutanı, halifenin Türk asıllı ilk hacibi ve bütün batı vilayetlerinin valisidir. Bu çalışmamızda Abbâsî tarihine yön veren Eşnâs et-Türkî'nin hayatı, askeri ve idari faaliyetleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abbâsiler, Samerra, Türkler, Eşnâs.

Abstract

Abbasids, came to the power after the Umayyads and stayed away from the mevali policy especially enabled the Turks to show themselves in the historical area. In this way Islamic world testified emerging of the dignified commanders whom had loyalty to their masters and religion. The Abbasids ended the power of Umayyad dynasty with the support of Mewali who the majority of were Iranians. Accordingly, the Iranian factor took a dominant position in the Abbasid state administration. Shortly after the establishment of the state, the Abbasid caliphs who had problems with the Iranians, turned to the Turks to create a balance against the Iranians in the army and included thousands of Turkish soldiers into the Abbasid army. In this period, the commanders such as Afşin, Eşnas, İnak, Vasîf, Taur al-Kebir came into prominence. Between 836-892, it is called the Samarra period in Abbasid history. In this period, the Turkish commanders were influential in the administration of the state, nobody could become caliphs who they did not want them, nothing could not done which they did not approve. One of the most influential figures in the formation of such an attitude in this period is Eşnâs et-Türkî. He always made and lived firsts in the history of Abbasid. Eşnas is the first commander named after the caliphs in sermons, the first person who was given sultan title and enthroned by the caliphs, chief commander, the first Turkish descent hacip (vizier) of the caliph and the governor of all the western provinces. In this work, the life, military and administrative activities of Eşnas et-Türkî who directs the history of Abbasid, will be discussed.

Keywords: Abbasids, Samarra, Turks, Eşnâs.

Giriş

Hız. Peygamberin vefatından hemen sonra Müslümanların Suriye, İran ve Kafkasya'yı fethetmeleriyle Müslüman Araplarla Türkler hem Orta Asya'da hem de Kafkasya'da komşu olmuşlardır. Hız. Ömer döneminde başlayan Türk-Arap komşuluk ilişkileri bir asır boyunca savaş ortamında gelişmiştir. Emeviler döneminde Maveraünnehr'in Müslüman Araplar tarafından fethedilmesiyle Türkler ferdi ve yerel olarak İslamiyet'i kabul etseler de Emevilerin ırkçı politikaları nedeniyle İslamiyet, Türkler arasında yayılma imkânı bulamamıştır.

Abbâsiler, Mevalî'nin desteği Emevi iktidarını yıkmışlardır. Abbâsilerin eşitlikçi politika takip etmesi, Orta Asya'ya yönelik Çin istilasına 751 yılında Talas savaşında Müslüman Araplarla Türklerin birlikte karşı koymaları iki millet arasında dostane ilişkilerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Abbâsiler, Emevilere karşı çoğunluğunu İranlıların oluşturduğu Mevalinin desteği ile iktidara gelseler de kısa bir süre sonra Abbâsilerle İranlılar arasında ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Ebu Ca'fer el-Mansûr döneminde Ebu Müslüm el-Horasânî'nin ortadan kaldırılması, Harun er-Reşîd döneminde Bermekî ailesi tecrübesi, Tahirîler ve Samanîlerin Horasan'da başlarına buyruk hareket etmeleri Abbâsilerle

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

İranlıların arasında güvensizliğin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu güvensizlik ortamı Abbâsî halifelerinin İranlılara karşı bir denge unsuru olmaları için Türklere yönelmeleri ve onları Abbâsî ordusuna dahil etmeleri sonucunu doğurmuştur. Ciddi anlamda Abbâsî ordusuna Türklere dahil eden ilk halife Ebu Ca'fer el-Mansûrdur. Tarhun ez-Zâî, Zuheyr et-Türkî, Mübarek et-Türkî, Hammad et-Türkî onun döneminde öne çıkan Türk komutanlardır (Fevzi, 1972, 104). İlk Abbâsî halifeleri şahıslarını ve saraylarını koruyan muhafız birliklerini Türklere oluşturmuşlardır. Harun er-Reşîd'in muhafız birliklerinin neredeyse tamamı Türklere müteşekkildi. Ancak Türklere Abbâsî ordusuna yoğun olarak dahil olması Halife Me'mun döneminde gerçekleşmiştir. Me'mun, kardeşi Emin'e karşı girdiği iktidar mücadelesini İranlıların desteği ile kazansa da gelişen olaylar kısa zaman sonra Me'mun ile İranlıların arasını açmıştır. Güvenebileceği sağlam bir askeri desteğe ihtiyaç duyan Me'mun, Horasan valiliği döneminde yakından tanıma imkanı bulduğu, askeri yönden takdir ettiği Türklere Abbâsî ordusuna dâhil etmeye başlamıştır (Koca, 2010, 127). Me'mun, Türklere ordu saflarına almayı devlet politikası haline getirerek, annesi Türk asıllı bir cariye olan kardeşi Mu'tasım'ı Türk askerlerini toplamaya memur etmiştir. Me'mun'un Türklere askeri birlikler arasına alma siyasetine tam olarak ne zaman başladığı kaynaklarda belirtilmemektedir, gelişen siyasi olaylar, Me'mun'u Horasan valiliği esnasında yakından tanıma imkânı bulduğu Türklere yaklaştırmış, Bağdat'a dönmesine müteakip Türklere ordu saflarına almaya başlamıştır. Me'mun'un Türklere orduda toplama gayretleri ve bunu bir devlet politikası haline getirmesi neticesinde, hilafetin son yıllarında Türklere ordu içerisinde sayı ve nüfuz bakımından önemli bir yer işgal etmiştir. Daha sonraki yıllarda siyasi ve askeri sahalarda mühim roller oynayacak Afşin, Eşnâs ve Boğa el-Kebir gibi şahıslar Me'mun devrinde temayüz etmiş komutanlardandır (Yıldız, 2000, 97).

Eşnâs et-Türkî'nin Kökeni ve Abbâsîlerin Hizmetine Girmesi

Ebü Ca'fer Eşnâs et-Türkî'nin kökeni hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bütün kaynaklar onu et-Türkî olarak anarak Türk olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Nereden ve ne zaman Bağdat'a getirilip, Abbâsîlerin hizmetine girdiği konusunda elimizde net bilgi mevcut değildir. Ancak Halife Me'mun döneminde Fergana veya Semerkant bölgesinden getirilen Türklere arasında Bağdat'a geldiği ileri sürülmektedir (Yıldız, 1995, 472; Pamukçu, 1994, 131). Maverünnehir bölgesinde Eşnâs isminde bir şehrin bulunması Eşnâs et-Türkî'nin bu bölgeden olduğu kanaatini uyandırmaktadır (Togan, 1964, 63). Ayrıca Maverünnehir bölgesinde hüküm süren Samanoğulları devletinin hizmetinde Eşnâs isimli komutanların bulunması bu görüşü destekler mahiyettedir (Usta, 2013, 94). Eşnâs'ın bir asilzade olup Göktürk hakan ailesi olan Aşına'ya bağlı Tohoristan yabgularının soyundan, geldiğini iddia edilmiştir. Bu kanatta olanlar Eşnâs isminin Aşına'dan geldiğini kabul etmektedirler. (Kafesoğlu, 1983, 635).

Ya'kubî'ye göre Eşnâs et-Türkî, Türk ülkelerinden Bağdat'a askerlik maksadıyla getirilmemiştir. Bu eserde Ca'fer el-Huşşâkî isimli bir kişi şöyle demektedir; "Mu'tasım Me'mun zamanında beni Türk gençler satın almam için Semerkant'a Nuh b. Esed'in yanına gönderdi. Ben de ona her sene Türk gençlerden oluşan bir kabile gönderiyordum. Böylece Me'mun'un yanında Türklere oluşan üç bin kadar genç oluştu. Ayrıca Me'mun, Bağdat'ta halkı elindeki Türk köleleri kâmilan satın aldı. Bunlardan biri Eşnâs'tır. Nuaym b. Hazım'ın kölesiydi. İkincisi İtah (İnak) Selam b. Ebreş'in kölesi idi. Üçüncüsü Vâsif, âl-i Nu'man'ın zırh yapan kölesiydi" (Ya'kubî, 1982, 256). Halife Me'mun'un Türk gençlere askerlik için toplamakla görevlendirdiği Ca'fer el-Huşşâkî'nin verdiği bilgiye göre Eşnâs, Bağdat'ta bir şahsın kölesi iken halife tarafından satın alınarak ordu hizmetine alınmıştır. Bağdat'ta halktan satın alınan Türklere diğer Türk askerlerden ayırmak için Bağdatlı Türklere denilmiştir (Yıldız, 2000, 106).

Eşnâs et-Türkî'nin Bağdat'a ne zaman getirildiği konusunda da kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak Me'mun'un halifeliğinin ilk yıllarında Bağdat'a getirilmiş olmalıdır. Çünkü Me'mun hilafetinin başında Merv'de ikamet etmeyi tercih edince Bağdat'ta bulunan devlet adamları ve halk İbrahim b. Mehdî'ye halife olarak biat etmişlerdi. İbrahim b. Mehdî, bir harici isyanını bastırmak için Türk birliklerinin komutanı Mu'tasım'ı görevlendirmiştir. Eşnâs et-Türkî'nin adı ilk defa bu sefer esnasında komutanı Mu'tasım'ın hayatını kurtarmasıyla kaynaklarda yer almıştır (İbnü'l-Esir, 2016, V, 392). Bu isyanın Me'mun'un hilafetinin ilk yıllarında olduğu göz önüne alınacak olursa Eşnâs'ın bu dönemde, değilse bir önceki halife Emin döneminde Bağdat'a getirilmiş olması icap eder. Eşnâs'ın künyesi Ebü Ca'fer'dir. Halife Mu'tasım'a nisbetle Eşnâs el-Mu'tasımî olarak da kaynaklarda geçmektedir (Samerrai, 1999, 113).

Askeri Görevleri

Eşnâs, Afşin, Vasif, İnak ve Boğa el-Kebir gibi Türk komutanların idaresinde Türklere oluşturulan hassa birlikleri Abbâsîlerin bütün askeri seferlerine iştirak ederek, ordunun vurucu gücünü teşkil etmişlerdir. Türk komutanlar ilk defa Me'mun döneminde askeri faaliyetlerde önemli görevler üstlenmişlerdir. Eşnâs da komutan olarak ilk başarılarını Me'mun döneminde kazanmıştır. Halife Me'mun,

Bizans saldırılarına karşı Afşin, Eşnâs ve Boğa el-Kebîr komutasında askeri birlikler sevk ederek karşılık veriyordu. Me'mun, 215/830 yılında gerçekleştirdiği birinci Bizans seferi esnasında, Eşnâs et-Türkî'yi müstakil bir müfrezenin kumandanı olarak Sundus (Nevşehir) adlı bir kalenin üzerine göndermiş, Eşnâs bu görevi başarıyla tamamlayarak kaleyi fethetmiştir (Taberî, 1967, VIII, 623) .

Kaynaklarda Eşnâs hakkında en fazla bilgi halife Mu'tasım'ın 223/837 yılında gerçekleştirdiği Amorion seferinde verilmektedir. Amorion seferi Abbâsi halifelerinin Bizans'a karşı kazandıkları son büyük zafer olarak kabul edilmektedir. Bu sefer Türk asker ve komutanlarının özellikle de Eşnâs et-Türkî'nin yoğun çabasıyla başarıya ulaşmıştır (Duman, 2012, 445). Bu seferde halife, Eşnâs'ı öncü kuvvetlerinin komutanı olarak tayin etmiştir. Eşnâs emrindeki öncü kuvvetlerle ana ordudan bir gün önce yola çıkarak Tarsus geçidinden geçip Mercü Uskuf denilen bir bölgede Bizans ordusu hakkında bilgi toplamıştır. Eşnâs, ele geçirdiği esirlerden Bizans ordusunun Toros geçitlerinde pusu kurduğu ve İslam ordusunun gelişini beklediği bilgisini alınca durumdan halifeyi haberdar ederek İslam ordusunu olası bir yenilgiden kurtarmıştır. Harekâta devam eden Eşnâs'ın komutasındaki öncü birlik halifeden aldığı yardımla Ankara'yı ele geçirmiştir. Ankara'nın fethinden bir gün sonra Halife Mu'tasım komutasındaki ana İslam ordusu Ankara'ya ulaşmıştır (Taberî, 1967, IX, 59).

Halife Mu'tasım tarafından Ankara'da yeniden düzene sokulan Abbâsi ordusunun sol kanadı Eşnâs'ın sağ kanadı da Afşin'in komutasına verilmiştir. Ankara'dan hareket eden ordu İslam tarihi kaynaklarında Ammuriye olarak anılan Amorion kalesi olmuştur. Kaleye ilk ulaşan birlik Eşnâs'a bağlı birlikler olmuştur (Taberî, 1967, IX, 63). Diğer askeri birliklerin gelmesi ile Amorion kuşatılmış kaleye ilk saldırıyı Eşnâs komutasındaki birlikler gerçekleştirmişse de başarılı olamamışlardır. Ertesi gün Afşin komutasındaki birlikler kaleye saldırmış ve önceki güne nazaran daha başarılı bir hücum gerçekleştirmişlerdir. Halife, Afşin'in gayretini takdir ederek " Bugün harp dünkünden daha güzel oldu" demiştir. Durumdan rahatsız olan Eşnâs, karargâhına döndüğünde emrindeki komutanları toplayarak ağır hakaretler etmiştir. Eşnâs'ın komutanları " Bizans'a katılmak şu köle çocuğunun söyledikleri katlanmaktan daha ağır değildir" diyerek tepkilerini dile getirmişlerdir (Taberî, 1967, IX,66). Bu sözler Abbâsi ordusunun Türk komutanlara bakış açısını göstermesi açısından da önemlidir. 55 gün kuşatılan Amorion 1 Ağustos 838 tarihinde fethedilmiştir. Şehirden elde edilen ganimetlerin paylaşılması görevi halife tarafından üç büyük Türk komutana Afşin, Eşnâs ve İnak'a verilmiştir (Taberî, 1967, IX,69).

Amorion seferi esnasında Eşnâs, Halife Mu'tasım'a yapılacak bir darbe girişimine de engel olmuştur. Abbâsilerin kurulumundan itibaren Araplar ve İranlılar devlet yönetimi konusunda mücadele halindeydiler. Halife Emin ile kardeşi Me'mun'un arasındaki hilafet mücadelesinin temelinde Arap ve İranlı unsurların iktidar mücadelesi yatıyordu. Mu'tasım döneminde meydana gelen iktidar mücadelelerin temelinde ise Türkler ile buna karşı olan devletteki kontrollerini yitirmiş Arap ve İranlıların iktidar mücadelesi yatıyordu. Gelişmelerin aleyhlerine olduğunu fark eden Arap ve İranlı komutanlar, Arap komutan Uceyf b. Anbese liderliğinde meşru halifenin Abbas b. Me'mun'un olduğunu Afşin ve Türk komutanlarının buna mani olduğunu iddiasıyla Mu'tasım ve Türklerle karşı harekete geçmişlerdir (İbnü'l-Esîr, 2016, V,515).

Uceyf b. Anbese ve Arap komutanlar Abbas b. Me'mun'u Halife Mu'tasım'a darbe yapma konusunda kışkırtıyorlardı. Darbe içinde en uygun zamanın halifenin başkentten uzakta sefer zamanında olacağını düşünmüşlerdi. Türk asıllı komutanlardan Haris es-Semerkindî'yi de Mu'tasım karşıtlarının yanında yer almıştı. Haris es-Semerkindî'nin çabaları sonucunda Türk askerlerin bir kısmı da gizlice Abbas b. Me'mun'a biat etmişlerdi. Darbeciler tarafından yapılan plana göre belli bir saatte görevlendirilen kişiler başta Afşin ve Eşnâs olmak üzere halifeye bağlı komutanları öldürecek, daha sonra Mu'tasım hilafetten indirilecek yerine Abbas b. Me'mun'a biat edilecekti. Darbe planının uygulama zamanı ise Amorion seferi olarak belirlenmişti. Ancak Abbas b. Me'mun'un; "Ben gazaya fesat karıştırmayacağım" diyerek karşı çıkması üzerine darbe planı zorunlu olarak Amorion seferinden sonra dönüş yolunda uygulamaya konulmuştur. Ancak darbe planı sarhoş bir asker tarafından Eşnâs'ın bir adamına anlatılınca deşifre olmuştur. Eşnâs tarafından tutuklanarak halifeye gönderilen Haris es-Semerkindî, hayat garantisi karşılığında halifeye karşı planlanan darbe planının ayrıntılarını ve Abbas b. Me'mun'a biat edenlerin tamamının isimlerini halifeye vermiştir. Afşin, Eşnâs ve İnak, Mu'tasım'ın emriyle kendi birliklerindeki Abbas b. Me'mun'a biat eden komutanları idam etmişlerdir. Amcası Mu'tasım'a darbe girişinde bulunan Abbas b. Me'mun da halifenin emriyle Afşin tarafından öldürülmüştür (Taberî, 1967, IX, 115; İbnü'l-Esîr, 2016, V,517).

Afşin et-Türkî'nin Halife Mu'tasım'a isyan ettiği gerekçesiyle yılında öldürülmesinden sonra ondan boşalan ordu başkomutanlık makamına Eşnâs et-Türkî getirilmiştir. Afşin'in ortadan kaldırılmasında Türk komutanlarının da etkili olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Afşin'in ortadan kaldırılması ancak ordudaki Türk komutanlarının rızasıyla mümkün olabilirdi. Bunun dışındaki bir durum başkomutanlık mevkiinde bulunan

Afşin'e yapılacak herhangi bir saldırı ordu içinde karışıklıklara sebep olacak belki de bu durum halifenin hayatını tehdit eder bir hal alacaktı. Afşin'in kendileriyle mukayese edilemeyecek itibarını kıskanan Eşnâs, Boğa el-Kebîr ve İnâk gibi komutanlar onun ortadan kaldırılmasına sessiz kalmışlardır (Boz, 2010, 59). Afşin'in cezalandırılması için Boğa el-Kebîr'e teslim edilmesi bu görüşümüzü destekler mahiyettedir (İbnü'l-Esir, 2016, V,540; Yıldız, 2000, 127). Esasen kaynaklar açıkça zikretme de satır aralarındaki bilgilerden öteden beri Afşin ile Eşnâs arasında devlet içinde bir güç rekabetinin olduğu görülecektir. Amorion'un fethinde Afşin'in gösterdiği azim ve kahramanlığın halife tarafından takdir edilmesi Eşnâs tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu durum onun Afşin'in halife katındaki nüfuzundan rahatsız olduğunu göstermektedir. Mu'tasım'ın emriyle Afşin'in oğlu Hüseyin ile Eşnâs'ın kızı Etrace 224/839 yılında evlenmiştir. Halifenin emriyle düğün merasimine bütün Samerra halkı iştirak etmiştir. Muhtemelen bu evlilik yoluyla halife Mu'tasım iki önemli komutanı arasındaki güç rekabetini sonlandırmayı amaçlamıştır (İbnü'l-Esîr, 2016,V,532) . Yine kaynaklarda yer alan bilgilere göre hayatını tehlikede gören Afşin halifeye karşı suikast girişiminde bulunmuştur. Afşin halife ve onun en büyük destekçisi Eşnâs'ı ziyafete çağırıp zehirleyerek öldürmeyi planlamıştır (İbnü'l-Esîr, 2016, V,535) . Afşin'in halife ile birlikte Eşnâs'ı da öldürmek istemesi iki komutanın arasında bir düşmanlığın olduğunu göstergesidir. Afşin'in devlet yönetimindeki İranlı-Türk çekişmesinin sonucunda bertaraf edildiğini iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır (Topuz, 2011, 95).

Halife Mu'tasım'ın ölümünden sonra yerine oğlu Vâsık (842-847) geçti. Vâsık yükseliş döneminin son halifesi sayılmaktadır. Vâsık, babasının Türkleri toplama politikasını devam ettirdi. Vâsık devri, Türklerin nüfuzlarını güçlendirdikleri ve sağlama aldıkları bir dönem olmuş, Türk liderler önemli makamlara getirilmişlerdir. Abbâsî imparatorluğunun yükseliş döneminde Türklerin sayılarının artması ve güçlenmeleri ile birlikte halifelerin de kudreti artmakta idi. Ancak imparatorluğun zayıflamaya başladığı dönemde ise Türklerin nüfuzunun sürekli artmasına karşılık halifelerin gücü ise sürekli azalmıştır. Halife Vâsık dönemi bu iki devir arasında bir geçiş dönemidir.

İdari Alanda Eşnâs et-Türkî

Aralarında Eşnâs'ın da bulunduğu Türk komutanların Abbâsî tarihinde devletin mukadderatına etki ettikleri ilk olay Mu'tasım'ın veliaht olarak tayin edilmesidir. Me'mun'un Türkleri Mu'tasım'ın emrine vermesi ve çeşitli yollarla Türklerin toplanması işini ona havale etmesi, Mu'tasım'ın geleceği açısından önemli neticeler doğurmuştur. Afşin, Eşnâs, Boğa el-Kebîr gibi Türk komutanlar Abbâsî ordusundaki ilk başarılarını Mu'tasım'ın maiyetinde kazanmışlar ve bu sayede ordunun birinci sınıf komutanları arasına girmişlerdir. Mu'tasım'ın veliahtlığa tayininde, ordunun faal unsurunu teşkil eden ve komuta mevkiini işgal etmiş olan Türklerin rolü büyük olmuştur. 218/833 yılında Bizans seferine çıkan Halife Me'mun bu sefer esnasında rahatsızlanarak vefat etmiştir. Me'mun, Türk komutanların baskısı ile vefatından hemen önce oğlu Abbas'ı veliahtlıktan azlederek yerine kardeşi Mu'tasım'ı tayin etmiştir. Hasta ve etrafı Türklerle çevrili halifenin onların arzularına boğun eğmekten başka çaresi kalmamıştır. Me'mun'un ölümü üzerine, ordunun Türklerden meydana gelen kısmı, Mu'tasım'a biat ederek onun halifeliğini ilan etti. Bu durum orduda bazı karışıklıklara ve Me'mun'un oğlu Abbas lehine tezahürlara neden oldu ise de, Abbas, Mu'tasım'ın huzuruna getirilerek muhtemelen Türk birliklerinin baskısı ile bu emr-i vakiyi kabule mecbur bırakıldı (Yıldız, 2000, 98; Şen, 2008, 44). Abbas'ın Mu'tasım'a biat ettiğini ilan etmesi durumu sakinleştirdi. Bundan sonra derhal Bağdat'a dönen Mu'tasım'ın halifeliği halk tarafından da kabul edildi. Bu olay ile ilk defa Türkler halifenin belirlenmesinde etkili olmuşlardır.

Mu'tasım'ın Türk birliklerini desteği ile halife olması Abbâsî tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Araplardan sonra, devlet yönetiminde hâkim olan İranlılar da Türkler karşısında devlet içindeki nüfuzlarını kaybetmeye başlamışlardır. Her ne kadar idari alanlarda İranlılar ve Araplar hâkim olsalar da devlet içinde asıl güç odağı olan orduyu ele geçiren Türkler yavaş yavaş devletin diğer kadrolarında hâkim olmaya başlamışlardır (Lewis, 1979,119).

Mu'tasım'ın hilafet yıllarından itibaren özellikle Samerrra döneminde Türkler çeşitli idari görevlere getirilmişlerdir. Bu görevler daha ziyade devletin, sarayın ve halifenin güvenliği için kurulmuş olan haciplik, şurta ve berid gibi teşkilatların reislikleriydi. Türklerin askeri alandaki başarıları onların idari görevlere de el atmalarına zemin hazırlamıştır. Zaman içinde Türkler sade bir asker olmaktan çıkıp idareye bizzat yön veren güç haline gelmişlerdir. Eşnâs ve İnâk gibi pek çok Türk komutan hem sivil hem de askeri alanda birçok görevi aynı anda ellerinde bulundurmışlardır (Günaltay, 1942, 203).

Eşnâs et-Türkî, Abbâsî idare sisteminde önemli bir görev olan haciplik makamına getirilen ilk Türk komutandır (Ya'kubî, 1883, II, 584; Şen, 2008, 178). Sasani ve Bizans tesiriyle İslam devlet teşkilatına girdiği

kabul edilen haciplik, protokol sırasında halifeden sonra geliyor, Abbâsî sarayının en büyük idari amiri sayılıyordu. Hacıpler, Samerra dönemi boyunca Türk komutanlardan seçilmişlerdir.

Türklerin taşra teşkilatında almış oldukları en önemli görev ise valiliktir. Abbâsîlerin idare konusunda en fazla önem verdikleri eyalet Mısır olmuştur. Büyük karışıklıkların çıktığı bir bölge olması hasebiyle Mısır'ın muktedir valiler tarafından yönetilmesi icap ediyordu. Mısır valiliği Mu'tasım'ın hilafetinden itibaren Türk komutanlar tarafından yürütülmüştür. 219/834 yılında Mısır valiliğine atanan Eşnâs et-Türkî bu vazifeye atanan ilk Türk komutan olmuştur. On bir yıl boyunca Mısır valisi olarak görev yapan Eşnâs et-Türkî, Samerra'daki vazifelerinden dolayı Mısır'a gidememiş, vekilleri aracılığı ile Mısır'ı yönetmiştir (Kindî, 1912: 196). Eşnâs'ın vefatından sonra Mısır valiliğine İnak et-Türkî atanmıştır. Şam bölgesine de vali olarak atanan ilk Türk komutan Eşmas et-Türkî olmuştur. 225/839 yılında Şam'a vali tayin edilen Eşnâs vefatına kadar bu vazifeyi yürütmüştür (Kindî, 1912, 191).

Abbâsî tarihinin bir dönemine adını veren Samerra şehrinin kurulmasında da Eşnâs et-Türkî önemli görevler ifa etmiştir (Özdemir, 2005, 223). Halife Mu'tasım, Bağdat halkıyla Hassa ordusundaki Türk askerlerinin sorun yaşaması nedeniyle 220/835 yılında Türk askerler için Bağdat yakınlarında Samerra şehrini kurdu muştur. Samerra şehri asıl yapısı itibarıyla Türkler için yapılmış bir kışla mahiyetindeydi. Eşnâs et-Türkî, Samerra şehrinin kuruluşunda da önemli görevler ifa etmiştir. Öyle ki bazı tarihçilere göre Halife Mu'tasım, şehrin kurulumunu tamamen Eşnâs'a havale etmiştir (Kök, 2003, 46). Ancak dönemin asıl kaynaklarında böyle bir bilginin bulunmaması, Eşnâs'ın Samerra'nın kuruluşundan sorumlu olmasından ziyade, kuruluş aşamasında işlerin düzenli yürütülmesini sağlamakla görevlendirildiği kanaatini uyandırmaktadır. Samerra şehrinin kurulmasından sonra Eşnâs et-Türkî, halife tarafından Türk askerlerin ikametine ayrılacak bölgelerin düzenlenmesi için de görevlendirilmiştir (Can, 1995, 89). Eşnâs'ın düzenlemesiyle Samerra şehrinde geldikleri bölgeler esas alınarak Türk askerler için ayrı mahalleler tahsis edilmiştir. Şehir dört ayrı parçaya bölünerek Hakan Urtuç, Afşin, Eşnâs ve Vasif'e birer bölge tahsis edilmiştir. Eşnâs et-Türkî'ye Samerra şehrinin en batısındaki Kerh adı verilen bölge verilmiştir. Halife, Eşnâs'a askerlerinin disiplinlerinin bozulmaması için tüccarlarla komşu olmalarını ve müvelled olarak isimlendirilen Türk-Arap melezleriyle arkadaşlık yapmalarını emretmiştir. Ayrıca Halife, Mu'tasım, Eşnâs, Vasif ve Afşin'e kendi bölgelerinde dükkânlar ve hamamlar inşa etmelerini de emretmiştir. Buradan elde edilen gelirler halife ve Türk komutanlar arasında taksim edilmiştir. Eşnâs'ın vefatından sonra onun bölgesindeki dükkân ve hamamların gelirleri halife tarafından Eşnâs'ın çocuklarına tahsis edilmiştir ((Ya'kubi, 2002, 59).

Eşnâs et-Türkî 226/841 yılında Halife Mu'tasım'dan izin alarak hacca gitmiştir. Hacc ziyareti esnasında başta Mekke ve Medine olmak üzere yol boyunca uğradığı bütün şehirlerin idaresi Eşnâs et-Türkî'ye verilmiştir. Ayrıca Eşnâs'ın uğradığı şehirlerde hutbelerde adı halifenin adından sonra zikredilmiş, kendisine dualar edilmiştir (Taberî, 1967, IX,115; İbnü'l-Esîr, 2016, V,543). Hutbelerde isim okunması bir hâkimiyet alameti olarak kabul edilmektedir. Bu uygulama ile Abbâsî tarihinde ilk defa halifenin adı ile birlikte bir emirin adı da hutbede okunmuş oldu.

Samerra döneminde Türklerin devletin önemli kadrolarını ele geçirmeleri Bağdat halkında huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu dönemin önemli şairlerinden Di'bil, halife ve Türklerin aleyhine bir şiir yazmış, daha sonra hayatından endişe ederek Abbâsî otoritesinin en zayıf olduğu Ma'ribe kaçmak zorunda kalmıştır. Bu şiirde dönemin önemli Türk komutanlarıyla birlikte Eşnâs'ın adı da geçmektedir. Di'bil, şiirinde soysuz olarak nitelediği halkı perişan eden Türklere yönetimi devrettiklerinden dolayı Abbâsî halifelerini kınamaktadır. Uzunca bir metni olan şiirde Eşnâs ile ilgili olan bölüm şöyledir:

“Vasif ve Eşnâs onlara hükmettikten beridir çoğaldı felaketler,

Umuyorum ki batışlarından sonra görülecektir doğan güneş” (Suyuti, 2014, 522).

Halife Mu'tasım'ın da hilafetinin son yıllarına doğru Türk komutanlarla sıkıntılar yaşadığı iddia edilmektedir. Kaynaklarda yer alan bir bilgiye göre Mu'tasım yakınlarından İshak b. İbrahim'le bu durumu şöyle paylaşmıştır: “Kardeşim Me'mun dört kişiyi seçti ve kendine yakın tuttu. Bu kişiler de çok çok soylu çıktı. Ben de dört kişi seçtim ve katımda yükselttim. Ama hiç biri iyi çıkmadı” dedi. İshak b. İbrahim'in : “Kardeşinin seçtikleri kimlerdir?” diye sorması üzerine Halife Mu'tasım: “Tahir b. Hüseyin, onun durumunu görüyor ve duyuyorsun, Abdullah b. Tahir, onun bir eşi daha yoktur. Biri de sensin, vallahi hiçbir sultan seni yanından ayırmak istemez. Diğeri de kardeşin Muhammed b. İbrahim, onun gibi kim var. Benim seçtiklerime gelince: Afşin, onun ne yaptığını gördün. Eşnâs, o da korkak çıktı. İnak, onun da hiçbir özelliği yok. Vasif, onun da bana hiçbir faydası yok” dedi (Taberî, 1967, IX, 122; İbnü'l-Esîr, 2016, V,548). Bu bilginin Türklere karşı güç mücadelesini kaybetmiş Arapların ve İranlıların Türklere bakış açısını gösterdiği ancak gerçekte bağlantısının olmadığı aşikârdır. Çünkü Halife Mu'tasım, haciplik, başkomutanlık, Mısır, Suriye,

Cezire ve Hicaz valilikleri görevlerini verdiği Eşnâs'ı yaptığı hizmetlerden memnun olduğundan onu taltif etmek maksadıyla bir tahta oturarak, hilatler giydirmiş, ayrıca babası Harun er-Reşid'in Katûl şehrinde yaptırdığı sarayı ona hediye etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, XI,98; Belazuri, 1987, 426; Yakut, t.y., IV, 297). Böylesi bir muamele Eşnâs'dan önce hiçbir komutana yapılmamıştır. Mu'tasım gibi muktedir bir halife korkak olarak tanımladığı bir komutanı çok önemli devlet görevlerinde hayatının sonuna kadar görevinin başında tutmazdı.

Mu'tasım'dan sonra halife olan oğlu Vâsık döneminde de Eşnâs et-Türkî'nin askeri ve idari görevlerinde bir değişiklik olmamış, aksine yönetimdeki etkisi artarak devam etmiştir. Vâsık döneminde Türkler askeri alandaki tesirlerini idari alanlara da kaydırmışlardır. Vâsık, Abbâsî tarihinde ilk defa bir uygulama yaparak, Eşnâs'a mücevherlerle süslü bir taç giydirmiş, "sultan" ünvanı vererek idareyi ona devretmiştir. Kaynaklar, Vâsık'ı bir sultanı kendisine vekil tayin eden ilk halife olarak kaydetmektedir (Taberi, 1967, IX,124; Suyuti, 2014, 264). Halifelerin emirlere taç giydirmesi daha sonra yaygın bir hale gelmiş, Halife Mu'tezz de Türk komutanlardan Vasîf ve Küçük Boğa'ya taç giydirmiştir (İbn Haldûn, 2001, III,366).

İhtirastan uzak, akıllı politikaları ile kölelikten adeta sultanlığa yükselen Eşnâs, halifeden sonra devlet yönetimindeki en etkili kişi olmuştur. Hayatının sonuna kadar da elde ettiği makamları başarıyla koruyan Eşnâs, 230/845 yılında Samerra'da vefat etmiştir (İbnü'l-Cevzî, 1992, XI,129; İbnü'l-Esîr, 2016, V, 562; İbn Fehd, 1988, I, 421). Kaynakların tamamına yakını Eşnâs'ın 230/845 yılında öldüğünü kabul ederken İbn Haldûn, Zehebi ve Samerrâi farklı tarihler vermektedir. Samerrâi, halife Vâsık'ın 233/847 yılında öldüğünde Eşnâs'ın hayatta olduğunu iddia eder, İbn Haldûn, Mustaîn döneminde ordu komutanı olarak Eşnâs'ın adını verirken, Zehebi ise Eşnâs'ın 252/866 yılında vefat ettiğini iddia etmektedir (Samerrâi, 1999, 113; İbn Haldûn, 2001, III, 355; Zehebi, 2003, VI, 54).

Sonuç

İlk dönem Abbâsî tarihinin en etkili simalarından biri de Türk komutanlardan Eşnâs et-Türkî'dir. Köle olarak getirildiği Bağdat'ta satın alınarak Abbasi ordusuna dâhil olmuş, şahsi kabiliyetleriyle kısa zamanda yükselerek komutan olmuştur. Afşin, Boğa el-Kebir, İnak, Vasif gibi komutanlarla çağdaştır. Komutan olarak ilk askeri görevlerini Me'mun döneminde gerçekleştirmiş, isyanlarının bastırılmasında ve Anadolu'da Bizans'la mücadelede etkin rol almıştır. Abbasilerin Bizanslılara karşı kazandığı son büyük sefer olarak bilinen Amorion seferi, onun üstün gayretleriyle başarıya ulaşmıştır. Halife Mu'tasım'a düzenlenecek olan darbe ve suikast girişimini başarısızlığa uğratmıştır. Eşnâs et-Türkî, çok kritik zamanlarda olaylara etkili müdahalelerde bulunarak Abbâsî tarihinin akışında etkili olmuştur. Halife Mu'tasım tarafından takdir edilen Eşnâs et-Türkî Samerra şehrinin kurulmasında etkin rol oynamıştır. Eşnâs, hem askeri hem de idari görevleri birlikte yürüten ilk Türk komutandır. Mısır, Suriye, Hicaz ve Cezire valisi olarak tayin edilmiş, halifenin en güvendiği adamı olarak hacipliğini yapmıştır. Halifelerin adından sonra adı hutbelerde zikredilen ve "sultan" ünvanı verilen ilk Türk komutan Eşnâs et-Türkî'dir. 230/845 yılındaki vefatına kadar idari ve askeri görevlerini akıllı bir strateji izleyerek devam ettiren Eşnâs, adeta kölelikten sultanlığa yürümüştür. Eşnâs et-Türkîyle birlikte Abbâsî tarihinde yeni bir dönem, Türk komutanlarının hâkimiyet dönemi başlamıştır. Eşnâs'ın gücü ve kudreti kendinden sonra gelen Türk komutanlar tarafından örnek alınmış, onun açtığı yoldan ilerleyen Türk komutanlar güç ve iktidarlarını artırırken halifeler siyasi otoritelerini kaybetmişler, zaman içinde adeta bir dini sembol haline gelmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Belazuri Ahmed b. Yahya, (1987). *Futûhu'l-Buldân*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Boz, Ali (2010). *Abbâsiler Döneminde Türkler ve Afşin (Haydar b. Kavus)'in Hayatı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Can, Yılmaz (1995). *İslam Şehirlerinin Yapısı*. Ankara: TDV Yayınları.
- Duman, A. (2012). Halife Mu'tasım'ın Amorion/ Ammuriye Seferi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, s. 439-469.
- Fârûk U. F. (2005). Türkler ve Abbâsî Hilafeti İkinci Abbâsî Asrına Yeni Bir Bakış. çev. M. Sait Uylaş. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara: C. V, s. 101-110.
- Günaltay Ş. (1942). Abbasoğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü. *Belleten*, S. 23-24, s. 177-205.
- İbn Haldûn Abdurrahman (2001). *Târîhu İbn Haldûn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Fehd İzzeddin Abdülazîz b. Ömer (1988). *Gayetü'l-Meram bi-Ahbari Saltanatı'l-Beledi'l-Haram*. Mekke : Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, İbnü'l-Cevzi Ebü'l-Ferec (1992). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-Ümem*. Beyrut: Dâru Kütübü'l-Arabî
- İbnü'l-Esîr İzzüddin (2016). *el-Kâmil fi't-Târîh*. İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İbrahim (1983). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları,
- Kindî Ebü Ömer Muhammed b. Yusuf (1912), *Kitâbu'l-Vulât ve'l-Kudât*. Kahire: Müessesetu Kurtuba.
- Koca, S. (2010). İslam Medeniyeti Çevresinde Türk İmajı. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 6, s 119-154.
- Kök, B. (2003). Samerra'nın Kuruluşu. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, s. 7-48.
- Lewis, Bernard (1979). *Tarihte Araçlar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Özdemir, M. N. (2005). Abbâsî Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 18, s. 211-230.
- Pamukçu, Ekrem (1994). *Bağdat'ta İlk Türkler*. Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Samerrâi Muhammed b. Ali (1999). *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*. Kahire: Dâru Âfâkı'l-Arabî.
- Suyûtî Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (2014). *Târîhu'l-Hulefâ*. Katar: Vizâretü'l-Evkâf.
- Şen, Mehmet Emin (2008). *Abbâsîlerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Taberî Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (1967). *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*. Beyrut: Dâru Süveydan.
- Topuz, H. K. (2011). Abbâsî Başşehri Samerra ve Abbasi Tarihinde Samerra Dönemi. *İSTEM Dergisi*, S. 18, s. 83-112.
- Ya'kûbî Ahmed b. İshak (2002). *Kitabu'l-Buldân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Yakût el-Hamevî (t.y.). *Mu'cemü'l-Buldân*. Beyrut: Dâru's-Sâdir.
- Yıldız, Hakkı Dursun (1995). Eşnas et-Türki, *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yıldız, Hakkı Dursun (2000). *İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Zehebî Şemsüddin (2003). *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.